

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

alden, där den intelligente ynglingen Karl-Johan lär Björn att genomskåda, bearbeta och befria sig från denna skräck. Där som på många andra punkter framstår den senare romanen som en logisk och nödvändig utveckling av den förra.

Det biografiska i avhandlingen har till största delen begränsats till Wassings utveckling som författare. Bara någon enstaka gång dras hans egen personlighet in för att förklara romanens tanke- och stämningvärld. Det är en brist. Wassing var, som människa och författare, en utpräglad mytoman. Han var en underbar berättare, men han satte alltid sig själv i centrum och ägde ett oändligt behov att omdikta och dramatisera allt han upplevt, även de obetydligaste episoder. Han var en storljugare och lustljugare som lätt vann vänner genom sin charm men också svek dem i de flesta fall. Han var vad han själv kallade en »anstaltmänniska», som under uppvuxen lärt sig att ljuga eller dikta för att vinna små praktiska fördelar och rädda sin personlighet under omänskliga förhållanden. Detta borde enligt min mening ha dragits in i analysen av *Dödgrävarens pojke*. Det märkliga och paradoxala i denna roman är nämligen att mytomanen Wassing beskriver en enveten och lång kamp för att nå fram till sanningen – den sanning som han visste med sig själv att han ohjälpligt handskades med så vårdslöst och med ibland förödande konsekvenser för honom själv och omgivningen. Man kunde rentav läsa romanen som en självuppgörelse, där framförallt kolaren Josef och fadern blir projiceringar av hans egen lust att leva i myter och lögnen och där modern får symbolisera den kompromisslösa sanningen.

Det biografiska kunde också ha berikat den eljest utmärkta analysen av »kraftkarlsmotivet» i romanen (avh. s. 125 ff.). Funck understryker berättarens ambivalenta hållning till den gigantiska, heroiska kraften hos tre av romanens figurer, storbonden Pål, kolaren Josef och fadern själv. Här kunde man nämna hur Wassing själv älskade att uppträda som kraftkarl, samtidigt som han kunde fyllas av helt oresonlig skräck inför auktoriteter av olika slag, som den sanna »anstaltmänniskan». Men det kunde också ha framhållits att inom romanens ram dessa tre kraftkarlar samtliga demaskeras och besegras – av berättaren själv som slutligen framstår som ägaren av den sanna styrkan. Även på denna punkt sträcker sig således romanen efter en sådan stark, helgjuten personlighet som livet synes ha förmenat Åke Wassing själv.

Trots dessa reservationer är detta en intressant avhandling, som sporrar till förnyad läsning av Wassings romaner. Den lägger också en grund för en kommande forskning kring Åke Wassing som han vore värd, en forskning som kunde visa oss både det oupplösliga bandet mellan människan och författaren och mellan *Dödgrävarens pojke* och de följande romanerna.

Kurt Johannesson

Lars Fyhr: *Att rätt förstå och missförstå ... En studie i den svenska introduktionen av Kafka 1918–1945*. Anthrospos. Gbg (tr. Uddevalla) 1979.

I förordet till sin avhandling skriver Lars Fyhr, att han från början haft planer på att undersöka hur Kafka påverkat svenska författare. Till följd av det ämnets stora

omfång har han emellertid inskränkt sin undersökning till att enbart gälla »den Kafka som möter i *manifesta* sammanhang, dvs. i artiklar, recensioner, essäer etc» (9) och att utifrån detta konkreta material försöka redogöra för »den svenska introduktionen av Kafka 1918–1945».

Begreppet »introduktion» kommer i avhandlingens egen text att betyda åtminstone tre olika saker: 1) introduktionen av Kafkas verk på bokmarknaden; 2) introduktionen av namnet och begreppet Kafka i den svenska litterära debatten och i det litterära systemets allmänna referensram; 3) introduktionen som textmaterial, dvs. de introducerande artiklar som skrivits om Kafka och som kan bli föremål för analys, om man är intresserad av att fastställa Kafka-bildens förändringar i Sverige.

Avhandlingen är i huvudsak kronologiskt uppbyggd. I det första kapitlet möter förutom Anders Österling, som var först ute redan 1918, tre skribenter från 20-talet: Carl-August Bolander, Werner Milch och Hans Küntzel. Kapitel 2 behandlar Hermann Hesses krönikor över ny tysk litteratur i *BLM* 1935, och särskilda kapitel ägnas Margit Abenius och Johannes Edfelts insatser. Den betydelsefullaste Kafka-introduktionen – Karl Vennbergs – behandlas i tre separata kapitel. Insprängt mellan de två första av dessa finns ett särskilt kapitel om Hans Joachim Schoeps och Mirjam Tuominens Kafka-uppsatser från 1943. Det nionde kapitlet behandlar mottagandet av de två översättningsvolymerna hösten 1945: *Den sanningssökande hunden och Förvandlingen* respektive *Processen*.

Så långt är avhandlingen huvudsakligen deskriptiv; det material som diskuteras redovisas omsorgsfullt och kommenteras och analyseras i sitt historiska sammanhang. Avhandlingens två sista kapitel är helt annorlunda uppbyggda. Där söker författaren utreda dels begreppet 40-talism, dels det svenska litterära 40-talets förhållande till Kafka. Vidare söker han ge ett slags syntes av Kafka-bilden, inte bara i Sverige utan över huvud taget. Han söker förklara hur det kan komma sig att man uppfattat detta författarskap på så många olika sätt. Boken innehåller också en längre exkurs – en utredning av Hesses medarbetarskap i *BLM* och av omständigheterna kring att han tvingades avbryta detta.

Avgörande för uppläggningsen måste vara vilka frågor man vill att undersökningen skall ge svar på. Det är en brist, att avhandlingen inte inleds med ett avsnitt ägnat problemställningar och metodiska frågor. Man saknar också en utförligare forskningsöversikt, både beträffande det som tidigare skrivits om introduktionen av Kafka i Sverige och framför allt beträffande liknande undersökningar på andra språkområden.

Även om det aldrig sägs explicit i avhandlingen, föreställer jag mig att Fyhirs främsta ambition helt enkelt har varit att presentera materialet i den svenska Kafka-introduktionen. Eftersom han då inte har valt att göra som Dieter Jakob i *Das Kafka-Bild in England* (1971) – att trycka av alla relevanta artiklar i en särskild bilaga – citerar han frikostigt ur artiklarna och refererar utförligt resten. Detta har gjort att framställningen bitvis blir ganska omständlig; inte så sällan möter man en och samma text två gånger, först som citat och sedan i ett slags deskriptiv analys.

Den metodiskt minst problematiska uppgiften i undersökningen av »introduktionen» är kartläggningen av de olika försöken att få Kafka utgiven på svenska. Här kan

Fyhr med hjälp av den i Bonniers arkiv bevarade korrespondensen och av olika intervjuer redovisa de olika stadierna i förloppet. Han har dock en benägenhet att över-skatta värdet av att få hela källmaterialet direkt citerat i avhandlingen, något som ytterligare bidrar till dess omständlighet.

För återstoden av Fyhrs undersökning finns materialet – dvs. explicita längre omnämmanden av Kafka – förtecknat i Harrys Järvs mycket grundliga bibliografi *Die Kafka-Literatur* (1961). Av svenskt material äldre än 1944 finns där endast 15 nummer. Järv har kompletterat sin förteckning med Österling-artikeln från 1918 och Fyhr har själv funnit två texter som undgått Järv: av Bolander 1926 och Milch 1927. Men ändå blir resultatet endast 18 artiklar på 26 år!

Ett av de obestridda resultaten i Fyhrs avhandling är också att den *indirekt* visar vilken obetydlig roll Kafka spelar för den svenska litteraturdebatten och dikten före 1944 – tvärtemot vad fallet är t. ex. i England. Med undantag av Karl Vennberg finns det ingen svensk diktare, som kan sägas ha tagit några avgörande intryck av Kafka före 1944. Vare sig det är fråga om introduktionen av namnet och begreppet Kafka i den litterära debatten eller Kafka-introduktionen som textmaterial, är det därför 40-talet som står i centrum för intresset. Och är en av målsättningarna verkligen att undersöka Kafkas betydelse för det svenska 40-talet, kan man inte stanna så tidigt som hösten 1945. Avhandlingen skulle alltså ha vunnit väsentligt på att gå bara ytterligare två år framåt i tiden.

Men även inom de gränser Fyhr dragit upp för sin undersökning förefaller han mig ha placerat tyngdpunkten fel. Det svenska materialet t. o. m. 30-talets slut består av 14 artiklar, materialet under de för Fyhr aktuella 40-tals-åren av 68. Åt den första perioden ägnas drygt hälften av avhandlingens text, och då bör man också hålla i minne att flertalet av de tidiga artiklarna är tämligen enkla och osjälvständiga. Den egendomliga proportionsfördelningen mellan 30- och 40-tal sammanhänger emellertid med att en stor del av avhandlingens första hälft används till en presentation av vad som i Tyskland skrivits om Kafka fram till 30-talets mitt och till en redogörelse för utgivningen av hans skrifter. Detta bakgrundsmaterial återger Fyhr på ett mycket initierat sätt, men med den uppläggning han valt kommer det tyska materialet – framför allt Max Brods olika uppsatser och efterord – att gå efter annan aktualiseras i samband med de svenska texterna. Dessa blir ofta en förevändning för att presentera den tyska Kafka-kritiken och den internationella Kafka-forskningen.

Det tydligaste exemplet ger de åtta sidor som ägnas Österlings artikel Tysk diktning under kriget (*SvD* 2.12.18), i vilken Kafka ägnas en halv mening: »Franz Kafkas noveller fångsla trots övermåttet av dyster fantastik». Som Fyhr påpekar har Österling uppenbarligen läst den tyska frakturstilens *f* som *s* och trots att författaren hette Kaska. Någon större förtrogenhet med Kafka vittnar inte detta om, och Fyhrs långa utredning om vad som kan ha föranlett Österling att nämna Kafka, vad han kan ha läst om och av honom är därför inte bara onödigt utan också principiellt omöjlig. Det sannolikaste är väl att Österling – som han själv säger – funnit de Kafka-noveller fångslande, som han läst i de två antologier till vilka han refererar i artikeln, trots att novellerna innehåller för mycket »dyster fantastik» för hans smak.

Det tillvägagångssätt behandlingen av Österling-artikeln exemplifierar har onekligen givit Fyhr möjlighet att på ett mera fångslande sätt än som är normalt i avhandlingar presentera en del av den tyska bakgrunden. Men det hade blivit betydligt mindre utrymmeskrävande och också mycket klarare, om avhandlingen i stället hade innehållit ett inledande kapitel, som redogjort för Kafka-bilden i Tyskland under 20-talet, de viktigaste inslagen i Brods efterord och övriga uppsatser och fört bakgrundsteckningen fram t. o. m. utgivningen av *Gesammelte Schriften* (1935–37) och Brods biografi *Franz Kafka* (1937). Mot denna bakgrund kunde sedan de tidiga nedslagen av Kafka-introduktionen i Sverige ha behandlats i kronologisk ordning och uppmärksamheten i första hand inriktats på de frågeställningar som styr undersökningen: hur ser Kafka-bilden i de olika artiklarna ut, vilken effekt hade dessa och hur skall man förklara att de svenska skribenterna skriver om Kafka som de gör?

I sin analys av Kafka-bilden i de olika artiklarna är Fyhr alltid korrekt och nyanserad; han följer texten mycket noga, citerar och refererar utförligt. Avhandlingens svaghet ligger inte i det författaren tar upp till behandling utan snarare i det han underlåter att ta upp. Genom att han behandlar artiklarna en och en, väger han dem sällan mot varandra, dvs. han är inte särskilt benägen att beräkna effekten av dem, något som är ganska betydelsefullt utifrån aspekten på introduktionen som en pågående process. Det allra mesta av den tidiga introduktionen är bestämt av sitt journalistiska sammanhang och ser ut därefter. Österling sammankopplar »Kaska» med expressionisterna, Bolander gör honom till surrealist. Den förste som skriver positivt om Kafka är Werner Milch, som i *Clarté* 1927 har några rader om *Das Schloss*. Dessa tar Fyhr som anledning till en skicklig presentation av Brods efterord till romanen, men han underlåter att notera att Milchs sätt att uttrycka sig tyder på att han inte läst vare sig romanen eller Brods efterord.

Det betydelsefullaste som skrevs om Kafka under 20-talet var utan tvivel Hans Küntzels presentation i *Modern tysk litteratur* (1927). I det sammanhanget borde ha noterats att Küntzels bok ingick i Natur och kulturs serie av populärvetenskapliga arbeten och därmed var garanterad en ganska stor spridning, inte bara när den var ny utan också framåt i tiden; det är rimligt att tänka sig att många litteraturintresserade – t. ex. Vennberg – har fått sin första bekantskap med Kafka genom Küntzels bok.

Hesses krönikor över ny tysk litteratur i *BLM* 1935 är med all säkerhet det inflytelserikaste som under 30-talet publicerades i Sverige om Kafka. Vennberg, Margit Abenius och Johannes Edfelt har – som Fyhr kan visa – alla tre stimulerats av dem. Med tanke på det intresse Fyhr ägnar Hesses krönikor och dennes medarbetarskap i *BLM* över huvud taget är det märkligt att han inte noterat att det inte bara är i de två första krönikorna som Hesse nämner Kafka. I sin krönika i *BLM* 1936: 4 nämner han i uppskattande ordalag H. J. Schoeps bok *Gestalten an der Zeitenwende* och framhäver att ett av kapitlen i boken handlar om Kafka. I sin *DN*-artikel om Kafka 1939 hänvisar Vennberg bl. a. till Schoeps Kafka-bild, och det är med all sannolikhet Kafka-avsnittet i den ovannämnda boken han avser; det förefaller rimligt att tänka sig att Vennberg fått uppslaget att läsa Schoeps arbete genom Hesses omnämnande.

Över huvud taget visar Fyhr ett tämligen förstrött intresse för komparativa resonemang, såvida det inte gäller att påvisa det i och för sig ganska självklara inflytandet från Brods efterord hos dem som skrivit om romanerna eller från biografin hos dem som skrivit om Kafka-gestalten. Vennbergs uppgift, att han byggt sin första artikel (*SD* 21.9.36) på Brods essä *Der Dichter Franz Kafka* skulle ha kunnat utnyttjas mer, likaså de hänvisningar Vennberg ger till Schoeps och Weiss i sin anmälan av Brods biografi (*DN* 4.1.39). Ernst Weiss förefaller att ha spelat en viss roll för Vennbergs Kafka-uppfattning: också i Inledning till Kafka (*40-tal* 1945:1) hänvisar Vennberg utförligt till honom, men det avsnittet har Fyhr gått förbi i sin analys av den uppsatsen. Weiss nämns över huvud taget aldrig i avhandlingen, något som är anmärkningsvärt med tanke på hur mån Fyhr å andra sidan är om att registrera varje beroende av Brod.

Fram t. o. m. 30-talets slut har Fyhr uppenbarligen haft ambitionen att behandla allt material. (Det enda han utelämnar är så vitt jag kunnat finna Hesses krönika i *BLM* 1936: 4, Oskar Baums recension av Brods biografi i *Judisk tidskrift* 1938: 1 och Vennbergs essä *Se människan ... i Ariel* 18.11.39.) Under 40-talets första år är materialet fortfarande sparsamt: från 1941 en artikel, från 1943 tre, från 1944 tre. Från genombrottsåret 1945 upptar Järvs bibliografi däremot inte mindre än 61 nummer. Man beklagar att Fyhr inte har tagit ett mera samlat grepp på problemet hur detta plötsliga genombrott skall förklaras utan delat upp undersökningen i dels punktstudier av samma typ som i avhandlingens första hälft, dels de två sista mera allmänt resonerande kapitlen, där framställningen förlorat mycket av kontakten med det empiriska materialet.

De olika faserna i Kafka-genombrottet skulle man emellertid kunna rekonstruera som följer. 1943 publicerades två längre essäer om Kafka – de längsta dittills i Sverige. Schoeps uppsats i *Judisk tidskrift* nådde sannolikt en begränsad läsekrets, medan Mirjam Tuominen torde ha uppmärksammats betydligt mer, eftersom den publicerades i *Hård höst*, en bok tillägnad Hagar Olsson, där en rad ledande författare och kritiker medverkade. På våren 1944 publicerades Vennbergs långa essä i kalendern *Horisont*; den nådde en kvalificerad grupp läsare, men denna var sannolikt inte stor. Margit Abenius essäsamling *Kontakter*, som publicerades på hösten 1944, innehöll dels omtryck av hennes Kafka-artiklar och översättningar från 1938, dels en nyskriven essä om hennes mera personliga upplevelse av Kafka. Abenius nådde sannolikt en betydligt större läsekrets än Vennberg.

Den 31.1.45 hade Uppsala studentteater premiär på Kafkas drama *Gravvaktaren* i översättning av Teddy Brunius. Denna uppsättning uppmärksammades i inte mindre än 14 notiser och recensioner i pressen, något som bör sättas i relation till att det dessförinnan publicerats endast drygt 20 artiklar om Kafka ända sedan 1918. Brunius översättning, föreställningen i Uppsala och de därav föranledda skrivierna nämns över huvud taget inte i avhandlingen, vilket förefaller helt obegripligt med tanke på det stora intresse Fyhr visar för alla tidigare översättningar och omnämmanden. För introduktionen av namnet Kafka i det litterära systemets allmänna referensram har notiserna om Uppsala-föreställningen sannolikt inte varit utan betydelse. Ännu viktigare har förmodligen Abenius *Kontakter* varit, som Fyhr behandlar först tillsammans

med hennes recensioner hösten 1945 och som därför i avhandlingen aldrig sätts i samband med »genombrottet».

I slutet av februari 1945 kom så Vennbergs Inledning till Kafka i *40-tal*. Denna uppsats, ursprungligen ett föredrag, är betydligt lättillgängligare än *Horisont*-essän. Marken var dessutom bättre förberedd, bl. a. genom Abenius bok. Vennbergs Inledning till Kafka tror jag alltså är den avgörande insatsen i »genombrottet».

Det saknas nämligen alla belägg för att det förhåller sig så som Fyhr hävdar på s. 143: »Med Vennbergs essä i *Horisont* våren 1944 gör Kafka också sitt definitiva intåg i den svenska litterära debatten. Hädanefter tycks det inte längre möjligt att ignorera hans betydelse. Kafka börjar bli ett 'hett' och diskuteras namn, vilket allt oftare dyker upp som den viktiga, nästan obligatoriska referenspunkten i den 40-talistiska debatten.»

Några artiklar om Kafka – förutom Vennbergs och Abenius – dyker inte upp under 1944. Enda möjligheten att avgöra om han verkligen blir »ett 'hett' och diskuteras namn» före vintern 1945, vore att göra en undersökning inte av artiklar om Kafka utan av *omnämmanden* av Kafka i den svenska litteraturkritiken 1944–45. Man skulle då kunna gå betydligt längre än till en enbart kvantitativ undersökning och även undersöka i vilka sammanhang Kafka nämns och vad han får representera i den litterära och ideologiska debatten. Om Fyhr inte hade stannat så tidigt som 1945, hade ett så centralt 40-talistiskt aktstycke som Vennbergs essä *Den moderna pessimismen* och dess vedersakare (*40-tal* 1946: 1) dragits in i undersökningen. Där används Kafka som en genomgående referens; namnet nämns inte mindre än tolv gånger. Det skulle ha varit intressant att få veta i vilken utsträckning han fungerar som en sådan referens redan 1944 och 1945 också hos andra kritiker än Vennberg eller om det är Vennbergs pessimism-essä som för det fortsatta 40-talet givit Kafka hans ideologiska konnotationer.

När de två Kafka-volymerna kom ut på hösten 1945, fick de sammanlagt 39 recensioner i pressen. Av dessa har Fyhr till behandling valt ut tre stycken, som han betraktar som »representativa». Men så vitt jag förstår är de inte alla representativa, utan det är de tre mest positiva och initierade recensionerna han valt ut: av Margit Abenius, Stig Dagerman och Artur Lundkvist. Rubriken på kapitel nio – *Mottagandet hösten 1945* – är alltså minst sagt vilseledande. Det är skada att Fyhr inte gått igenom hela recensionsmaterialet och verkligen försökt ge en bild av hur Kafka mottogs. Det är orimligt att hävda, att man genom att ta del av de tre recensionerna får »en ganska klar uppfattning av det storslagna mottagandet av dessa båda Kafka-volymer» (157).

Avhandlingens näst sista kapitel – 40-talism, 40-talisterna och Kafka – är till största delen en kritisk forskningsöversikt och innehåller egentligen föga nytt – och mycket litet som har relevans för undersökningen av Kafka-introduktionen i Sverige. Slutkapitlet – *Kafka, en modern klassiker* – innehåller många väsentliga synpunkter på Kafkas texter. Även om kapitlet knappast kan betraktas som forskning i vedertagen mening – en stor del av resonemanget bygger på Marthe Roberts Kafka-studier – ger det ett slags sammanfattning av de tidigare förda resonemangen i avhandlingen. Genom att beskriva Kafkas egenart som diktare söker Fyhr förklara hans genomslagskraft hos den 40-talistiska författargenerationen. Kafkas betydelse

för den ligger i att han som ingen annan inträngande och obönhörligt förmår gestalta upplösningen och relativiseringen av ett enhetligt och allmängiltigt referenssystem. Hans texter erbjuder en s. a. s. principiell mångtydighet som i allmänhet brukar vara endast poesin förbehållen.

Fyhirs avhandling är välskriven och präglad av en stark fascination inför Kafkas verk. Beskrivningen och analysen av de svenska texterna är alltid väl underbyggd och pålitlig. Vad förlagsaspekten beträffar – Kafkas introduktion på den svenska bokmarknaden – kan inte mycket finnas att tillägga efter Fyhirs undersökning, inte heller beträffande Kafka-bilden i Sverige under 20- och 30-talen och under 40-talets fem första år. Vennbergs avgörande

insats får en mycket initierad genomgång. Speciellt förtjänstfull förefaller mig analysen av *Horisont*-uppsatsen; det är det bästa kapitlet i avhandlingen.

Vad man framför allt beklagar är att Fyhr inte disponerat framställningen annorlunda, att han inte ägnat huvudutrymmet åt det som verkligen är i behov av att utredas och gått mera översiktligt förbi det som kanske är mera självklart för den som är förtrogen med materialet. En mindre deskriptiv och mera probleminriktad framställning hade sannolikt givit utbyte i form av intressantare och mer pregnanta resultat.

Sverker Göransson